

DR. ZSENGELLÉR JÓZSEF
Exegézis – igehirdetés – Ószövetség

Alapvető tézisem így hangzik: az igehirdető lelkész az exegézis különbözteti meg a bizonyosságot tevő gyülekezeti tagtól.

Úgy gondolom, a legtöbb aktívan élő keresztyén gyülekezet létformájához hozzá tartoznak olyan alkalmak, melyeken a „laikus” gyülekezeti tag, „a hitben nagykorú” is megszólal, elmondja hitélményét, tapasztalatát, az Igével kapcsolatos meglátásait. Minderről általában azt tartjuk, hogy megfelel a reformáció egyetemes papságról alkotott gondolatának az 1Pét 2,9 szellemében: „Ti azonban választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet vagytok, Isten tulajdonába vett népe, hogy hirdessétek nagy tetteit annak, aki a sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott el titeket.” A II. Helvét Hitvallás 18. fejezete azonban tovább részletezi a kérdést: „Krisztus apostolai ugyan minden Krisztusban hívő embert papnak hívnak, de nem az egyházi szolgálat szempontjából, hanem azért, mert Krisztus által mindnyájan királyokká és papokká lévén lelki áldozatokat mutathatunk be Istennek.” És bár sokan az egyházi szolgálat ezen szempontján a sákramentumok kiszolgáltatását értik, és általánosan elfogadottnak tartják, hogy teológiát nem tanultak is prédikáljanak (lásd a bibliaolvasó kalauz egyes meditációit), véleményem szerint mégis, ahogyan Török István is mondja, „az egyház által végzett istentisztelet lelke: az ige hirdetése”.¹ Ezért ezt a szolgálatot annál azért komolyabban kell venni, hogy milyen élményeim voltak, és mennyire megragadott ez vagy az az igeolvasás közben. Az új Keresztyén Bibliai Lexikon írásmagyarázat címszavát olvasva azt tudhatjuk meg, hogy „az írásmagyarázat feltétele a magyarázandó irat kanonikus jellege”,² én azonban jelen esetben inkább úgy fogalmaznék, hogy az írásmagyarázat alapfeltétele a felkészült írásmagyarázó, a felkészült igehirdető.

1.) Miért idegenkedik az igehirdető az Ószövetségtől? – helyzetelemzés

A helyzetelemzés kérdéskör címéül Marjovszky Tibor 1988-as cikkének címét választottam.³ Részben azért, mert ez az írás már rávilágított néhány jelentős kérdésre és ezeket szeretném felidézni, másrészt néhány problémát tovább kívánok gondolni, illetve egy-két új szempontot is szeretnék felvetni.

Maga a helyzet, amit elemezni lehet, lesújtó. Az volt 1988-ban is, de az még ma is, egy évtizeddel később. Az adventi előkészítő héten egy fiatal kolléga vendége voltam, aki szinte büszkén közölte velem, hogy ő bizony soha nem prédikált még az Ószövetségből. Ha jól számolom, már legalább 15 év szolgálat áll mögötte. Ezen elrettenve, és egy a maihoz hasonló témájú előadás apropóján megkérdeztem egy lelkészgyűlés résztvevőit is, vajon milyen gyakran és milyen rendszerességgel prédikálnak az Ószövetségről. A hallottak ott is eléggé megdöbbenőek voltak. A 20-25 lelkészből talán ketten hárman mondták azt, hogy rendszeresen, s ez talán 20-30 %-ot jelentett. A többiek általában 10 % alatt, s itt is volt egy-kettő, aki azt mondta, hogy sohasem. Ha ezt általánosítjuk, akkor nagyjából 8-10 % jön ki átlagosan, s feltehetően országosan sem jobb az arány. Ha mindezt összevetjük az Ószövetség – Újszövetség terjedelmi különbségével, ami kb. 3:1 az Ószövetség javára, úgy gondolom jogos a feltett kérdés, és jogos az aggodalom is.

Az alcímben feltett kérdésre háromféle választ adhatunk: először is nem tudjuk, másodsor nem akarjuk, harmadszor nem merjük használni az Ószövetséget az igehirdetésben.

¹ Török István, *Dogmatika* (Amsterdam 1985) 402.

² Vladár Gábor, „Írásmagyarázat” in *Keresztyén Bibliai Lexikon*, I. Köt. (Bartha Tibor szerk., Budapest 1993) 659.

³ Marjovszky Tibor, „Miért idegenkedik az igehirdető az Ószövetségtől”, *Theológiai Szemle* 31/6 (1988) 372-374.

a) Nem tudjuk. Marjovszky Tibor „kettős barikádról” beszél ebben az esetben, elsőként említve az Ószövetség eredeti nyelvének szinte áthághatatlan akadályát. Való igaz, ahogyan majd látni fogjuk, a héber nyelv ismerete nélkül nem beszélhetünk exegézisről. A Károli egyetemen a vallásánárok curriculumában található egy exegézis tanegység, amit kifejezetten nekik tartanak, s itt a magyar szöveget vizsgálják. Ez véleményem szerint olyan, mint amikor a gyerek műanyag borotvával igyekszik eltüntetni arcáról a nem létező szakállt. Az Ószövetséget héber nyelven írták, ahhoz, hogy exegetálni, elemezni, vizsgálni, magyarázni tudjuk, szükséges, hogy el tudjuk olvasni, és meg is értsük, hogy észre vegyük a szöveg, a nyelv problémáit. Azért sem lehet a fordításokra hagyatkozni, mivel minden fordítás már egyfajta magyarázat, értelmezés, magában hordozza a fordítónak a szövegről kialakult véleményét és meglátásait. Ezeket természetesen akár el is lehet fogadhatjuk, de csak akkor, ha magunk is helyesnek találjuk. Ennek eldöntése pedig csakis akkor lehetséges, ha az ember saját maga olvassa el és fordítja le az eredeti szöveget.

A barikád másik elemeként Marjovszky a modern idegen nyelvek ismeretének hiányát említi. Ez az akadály még magasabbra emeli az előzőt, mivel ha a hébert nem is éri el valaki, egy kommentárban, szakkönyvben utánanézzve mégis talál magyarázatot, segítséget. E könyvek azonban szinte kizárólag csak idegen nyelven hozzáférhetőek. Ezen kívül maga a szakirodalom szintén angol, német, esetleg holland vagy francia nyelven olvasható. Az igényes, körültekintő exegézishez tehát nélkülözhetetlen az idegen nyelv használata.

Egy harmadik elemet is felmutatnék a barikádból, ez pedig a könyvellátás hiánya. A jelenleg működő négy teológiai fakultásunknak, az Evangélikus Teológiának, a PPKE lelkészképző és teológiai karainak, az MTA Keleti Könyvtárának, az ELTE Hebraisztikai Tanszékének, a Budapesti Rabbiképző Intézetnek együttesen sincsen olyan könyv és folyóirat állománya, mely tartalmazná az Ószövetséggel foglalkozó szakirodalom szükséges és elegendő anyagát. A legközelebbi teljes könyvtár Bécsben van.

b) Nem akarjuk. Ez a kérdés már összefügg azzal, hogy a megszerzett ószövetségi ismereteket milyen teológiai alapelvekkel párosítjuk. Azaz milyen elveket vallunk az Ószövetség és Újszövetség viszonyáról. Hol és hogyan helyezük el a keresztyén teológiában magát az Ószövetséget. Amennyiben a keresztyén teológiában nem hagyunk helyet vagy elég helyet az Ószövetségnek, akkor a keresztyén igehirdetésből is kiszorul az Ószövetség, mivel nincsenek meg azok az alapelvek, azok a támpontok, amelyek mentén teológiai szempontból biztonságosan el lehetne helyezni az ószövetségi üzenetet.

A teológiai megfontolás, vagy inkább korlátoltság mellé még egy másik korlát is párosul, amely a nem akarjuk motívumot erősíti, ez pedig az időigényesség. Egy újszövetségi szöveggel sokkal hamarabb zöld ágra vergődik az exegeta, vagy nevezzük egyszerűen igehirdetőnek, mivel Jézus tanítását parafrázálva, néhány ismétléssel bővítve egészen hamar el lehet készíteni egy prédikációt. S ha ebben már rutinnal rendelkezik az illető, akkor minnek erőltessen olyasvalamit, ami sokkal időigényesebb, sokkal nehezebb.

A harmadik akarati korlátozottságot jelentheti egyes esetekben az, ha valaki kegyességi hovatartozása miatt nem akar olyan területre merészkedni, ami nagyobb olvasottságot, elmélyültebb készülést, szorosabb értelemben vett teologizálást is igényel.

c) Nem merjük. Az első két gondolatkörből ez a harmadik szinte automatikusan következik. Ha bizonytalanok vagyunk a nyelv ismeretében, ha nem érezzük magunk mögött a kellő teológiai megalapozottságot, akkor hogyan is mernénk nekilátni egy ilyen feladatnak.

Az akarati tényezőnél harmadikként szereplő kegyességi meghatározottság is jelen van, mivel talán igénye lenne a szóban forgó lelkésznek az elmélyültebb és komolyabb, vagy éppen tudományosabb készülésre, mégis az irányzat szabta korlátok és árgus szemek miatt letesz róla.

A negatív képet felvázoló helyzetelemzést szeretném némi pozitívummal zárni. Egyrészt biztató tény az, hogy a most már négyre bővült teológiai fakultások szakmai színvonala az állami akkreditáció, de talán még inkább a kialakult, illetve kialakulóban lévő rivalizálás miatt emelkedőben van. A kibővült lehetőségek révén szakszempontúan is felkészült oktatók kerülhetnek majd a katedrára, és ez magával hozza a héber és a görög nyelv, valamint az exegetikus oktatásának erősödését. A táguló világkép, a globalizáció pozitív hozadéka lehet az idegen nyelvek ismeretének bővülése.

A teológiai megalapozottság úgy tűnik, nem az oktatás hiányossága, sokkal inkább tanfegyelmi kérdés, mivel a kálvinista teológia a két szövetség egységét hangsúlyozza, felmutatva benne a kettő viszonyát és arányát. Ebben a kérdésben inkább szemléletmód váltásra lenne szükség, amit a teológiai párbeszéd segíthet elő, vagy olyan kezdeményezések, mint ez a mostani konferencia is.

Örömteli gyarapodást mutat a magyar-nyelvű szakirodalom is. Több felekezeti és világi kiadó érzi a fontosságát annak, hogy magyarra fordított ószövetségi témához kapcsolódó könyveket adjon ki, vagy ilyen jellegű magyar írásokat jelentessen meg.

Természetesen mondhatjuk azt is, hogy mindenki más-más karizmát kapott az Ige szolgálatára (1Pét 4,10), mégis aki szoros értelemben véve az Ige szolgálatát végzi, az nem tekinthet el az Ószövetség alapján történő prédikálástól. S bár érezhetjük magunkat alkalmatlannak, sőt lehetünk is alkalmatlanok, ez nem mentség. Ahogyan erre a II. Helvét Hitvallás 18. fejezete is rámutat: „Elítéljük azonban az alkalmatlan egyházi szolgákat, akik nincsenek a lelkipásztori ajándékokkal felruházva. Ugyanakkor elismerjük, hogy a régi egyházban egyes lelkipásztorok ártatlan együgyűsége némelykor többet használt az egyháznak, mint másoknak sokoldalú, kiváló, csiszolt, de kissé felfuvalkodott tudománya. Ezért ma sem vetjük el egyesek becsületes, de azért nem teljesen tapasztalatlan együgyűségét.”

2.) Exegézis az elméletben és a gyakorlatban

1) Alapvető fontosságúnak tartom annak tisztázását, vajon van-e igehirdetés exegézis nélkül? Kicsit bővítve a kört, mit nevezünk műfajilag igehirdetésnek? Ebbe a kategóriába tartozik a bizonyoságtétel, az áhitat, a meditáció, a bibliaóra, az evangélizáció, a prédikáció? Ennek eldöntése most nem feladatunk, ezért csupán a probléma meglétére hívom fel a figyelmet, illetve arra a meggyőződésekre, hogy a lelkipásztor minden olyan megnyilvánulása, mely a Szentírás értelmezésével, alkalmazásával összefügg, az igehirdetés kategóriába tartozhat, ez pedig, véleményem szerint, nincsen meg exegézis nélkül. Mi tehát az exegézis?

Az exegézis lényegét a célja felől lehet a legjobban meghatározni, az exegézis célja pedig mindannak az információnak – sem többnek, sem kevesebbnek – a feltárása, ami a szövegben, az adott szakaszban olvasható. Ez a sem több, sem kevesebb a szigorú értelemben vett exegézis szükséges és elégséges követelménye. Szükséges, mivel az igehirdetés, és a rendszeres teológia is erre épít. A szükségesség szintjét fogalmazza meg Tillich, amikor azt írja: „A bibliai teológus, amennyiben is teológus, (tehát rendszeres teológiai szempontot is érvényesít) nem pusztán tényeket tár elénk; teológiailag értelmezett tényeket ad nekünk. Egzegézise pneumatikus (lelki) vagy ahogyan ma mondanánk: „egzisztenciális”. Távolsgártartó filológiai elemzéseinek eredményeiről úgy beszél, mint végső meghatározottságának kérdéseiről. Úgy foglalkozik a bibliai szövegekkel, hogy közben egyesíti a filozófiát és a kegyességet. Ez egyáltalán nem könnyű, ha mindkét szempontnak tisztességesen meg akar felelni...”⁴ Bár Tillich jelen esetben nem az igehirdetésre vonatkoztatja mondandóját, mégis ebben a kontextusban az exegézis része a teológiai értékelés, továbbgondolás, sőt az alkalmazás előkészítése is.

⁴ P. Tillich, *Rendszeres Teológia* (Budapest 1996) 46.

Tillich meghatározása alapján, és korábban a „szigorú értelemben vett” jelzővel magam is kimondtam, hogy létezik – kérdés, hogy jogos, vagy mennyire megengedhető – részleges, vagy felületes exegézis is. Az ún. tudományos, vagy teljes körű exegézis mellett – mely barikádjaink ismeretében talán túlzott elvárásnak tűnik, mégis éppen ezért – szükségesnek látszik egy exegetikai minimum megfogalmazása. Azaz mi az, amit mindenképpen el kell végezni a textussal ahhoz, hogy lelkiismeret furdalás nélkül kiállhassunk a szószékre. Mielőtt azonban ennek lehetséges szempontjait sorra vesszük, vizsgáljuk meg, mit is tartalmaz a teljes körű tudományos exegézis.

2) Az exegézis folyamatát elsőként abban lehet meghatározni, hogy minden kérdés feltevése a szövegről, amiknek válaszai a szöveg jobb megértését szolgálják. Alkalmazhatnánk most a bevett írásmagyarázati módszertanok egyes lépéseit,⁵ mégis talán gyakorlatiasabb, hogyha egy más módszert, Douglas Stuart 12 kategóriás felosztását vesszük alapul.⁶

A) A szöveg. a) Elsődleges fontosságú az általunk kiválasztott szakasz, textus hosszának meghatározása. Azaz annak kiválasztása, hogy meddig is tart, hol a vége és eleje a szakasznak. Nem lehet önkényesen kiszakítani a mondanivalót a szakaszból, még akkor sem, ha csupán egy szót vagy egy fél mondatot szeretnénk textusnak. b) Elengedhetetlen az eredeti szöveg feltárása, ami az esetleges másolási hibák miatt megváltozhatott. Ennek érdekében meg kell vizsgálnunk minden lehetséges rendelkezésre álló adatot. c) Ide tartozik még a különböző fordítási variációk (LXX, Pesitta, Targumok, Vetus Latina, stb.) összehasonlítása. A szövegkritikai munka adja meg az alapot ahhoz, hogy tovább léphessünk.

B) A fordítás. A szövegkritika már rámutatott arra, hogy az exegézis az eredeti szövegből, az eredeti nyelvből történik. A megértést azonban segítheti más modern fordítások tanulmányozása is. Itt két dologra kell azonban figyelni. Az egyik az, hogy a meglévő fordítások nem minden esetben egyeznek meg az eredeti szöveg általunk készített fordításával. A Stuttgarti Magyarázatos Biblia magyar változatának elkészítésénél sokszor kellett megváltoztatni a magyarázatot azért, mert a német fordítás, amire az eredeti magyarázatok készültek, eltért a magyar szövegtől. Az igehirdetéshez kapcsolódva a felolvasott magyar szöveg esetenkénti felülvizsgálatára is szükség van. „Az eredeti héber szövegben ez áll...” mondhatjuk ilyenkor. Jó példa erre az 1975-ös katolikus fordítás egy fordulata, melyet Németh Pál fedezett fel. A szöveg szerint azt olvassuk: „és elmentek Bachtal-ba” Ilyen nevű bibliai helység sajnos nem létezik. A fordítók a német „eredetiből” véletlenül átvették a nagybetűs patak völgy főnevet, s ezzel új bibliai várost alapítottak.

C) A történelmi kontextus. Az eredeti történelmi szituáció megismerése segít megvilágítani azt, hogy az adott szakaszt hogyan és miért úgy érthette hallgatósága. Ebben a fázisban szükséges a) az elhangzottakhoz kapcsolódó történelmi események feltárása, b) a téma ókori társadalmi elhelyezkedésének tanulmányozása, c) a szöveg értelmét esetlegesen módosító földrajzi, éghajlati utalások vizsgálata, d) a szakasz keletkezési idejének minél pontosabb meghatározása.

D) Az irodalmi kontextus. a) Itt először a szakasznak a Biblia könyvei közti helyét, és az egész Bibliában való elhelyezkedését kell megvizsgálni. Majd azt, hogy mi az, ami közvetlenül megelőzi, illetve követi a textust, s mennyiben épít az előbbiekre, s mennyiben szolgáltat alapot az utána következőknek. b) Minden bibliai könyv szerzője vagy szerkesztője valamilyen elv szerint rendezte el az anyagot, ez a rendezési elv megállapítható és beazonosítható, azaz irodalmi illetve teológiai funkcióját lehet kitapintani. c) Ezt követi a részletek

⁵ Ilyen G. Fohrer, *Exegese des Alten Testaments* (Heidelberg 1973) J. Barton, *Reading the Old Testament* (London 1984). Magyarul Karasszon István, *Az Ószövetség írásmagyarázat módszertana* (Budapest 1991).

⁶ S. Douglas, „Exegesis” in *Anchor Bible Dictionary* II. (1992) 682-688.

vizsgálata (pl. mennyire egységes a szakasz). d) Végül fontos még a szerzőség kérdésének vizsgálata is.

E) A forma. A forma elemzése magában foglalja a műfaj szerinti kategorizálást, ami az Ószövetségre nézve hat nagyobb csoportot jelent: törvények, történeti elbeszélések, példabeszédek, bölcselkedések, próféciák és himnuszok. Ezek a nagyobb kategóriák még kiegészülhetnek a költői, vagy a prózai, illetve a vegyes felosztással. A nagy csoportok kijelölése után a meghatározás további szűkítésére van szükség (pl. a himnuszoknál, zsoltár, panaszszoltár, egyéni). E meghatározásoknak a haszna egyrészt a hasonló műfajú szövegrészek összehasonlításában, másrészt a szöveg élethelyzetének felismerésében található.

F) A struktúra. A szöveg szerkezetének vizsgálata az exegézisnek az egyik legfontosabb feladata, mivel ez a szöveg logikájára vezethet rá. a) Ezért ajánlatos a vázlat kijelölése. A legtöbb szövegben általában három, négy vagy öt szakasz jelenik meg. A kis szakaszok alszakaszokra bonthatók, egészen az önálló mondatok, kifejezések, szavak szintjéig. b) A szerkesztés eszközeiként ismerhetők fel az állandó formulák, ezek megváltoztatott használata, a parallelizmus, a kiazmus, a szokatlan formák és kifejezések használata, az ismétlés, vagy fokozás. Ezek mind viszonylag könnyen felismerhetőek és elég egyértelműek. Az exegézis szempontjából csupán az eredetiben megjelenő ilyen eszközök relevánsak. c) Nehezebb feladat a költői eszközök elemzése. Ezekben az esetekben figyelni kell az eszközök használatának és jelentésének különbségére is: pl. a Zsolt 19,1-ben az első két mondat nem két eltérő megállapítás, hanem szinonim parallelizmus.

G) A nyelvtan. Mivel a nyelvtan a nyelv logikai rendszere, a nyelvtan helyes megértése nélkülözhetetlen az adott szakasz helyes megértéséhez. A nyelvtani elemzés felmutathatja a textus esetleges nyelvtani furcsaságait, vagy bizonytalanságait. Egyes nyelvtani formák gyakran fontos értelmi többletet tartalmaznak. Az ortográfiai és a morfológiai elemzés fontos apró adatokat szolgáltat az értelmezésnek a szöveg datálásához. A szokatlan ortográfia az ősi formákra, vagy a dialektusok eltérésére, és így a szöveg származási helyére is utalhat, mint pl. az Ám 8,1-3-ban a héber Åyq (qajic) aratás, és a Åq (qéc) vég sokkal érthetőbb párhuzam északon, ahol mindkettőt kécnek ejtették ki Ámósz idejében.

H) A lexikális elemzés. a) A szavak helyes megértése elengedhetetlen az exegézis számára. Egy-egy szó jelentése nem mindig magától értetődő. A személynevek mindig fontosak a héberben. A szavakat csak eredetiben szabad elemezni. Elrettentő példa ennek ellenkezőjére az egyik budapesti kábel televíziós csatornán sugárzott „vallási műsor”, melyben egy idősebb kalapos hölgy nagy lelkesen magyarázta Isten lényegét. A paradigma kifejezés számára a Gondoskodó szó volt. Elemzésében a szót egy 10x10-es négyzetrácsba írta fel különböző felosztásban, melyekből kiviláglott, hogy Isten nem csupán a világ teremtője, mivel létrehozta, hanem kormányzója is, hiszen gond-ja van reá. Ezt állandóan és alaposan teszi, hiszen gondos. Teremtőként azonban övé az élet létrehozásának joga is, mivel ebben az isteni attribútumokat felsorakoztató szóban benne foglaltatik az ondó is, ami az élet kezdetét jelenti. Ez a „szóexegézis” az abszolút nonszensz kategóriába tartozik. b) Majd minden szakasznak van egy vagy több kulcs szava, ezeket meg kell találni. c) A legfontosabb szavakat külön is meg kell vizsgálni. Ez az ún. szóexegézis. Mivel egy-egy szónak több szemantikai mezeje is van, minden lehetséges variációt át kell tekinteni. Jó példa erre az rb[(ábar) szó, melynek jelentései: átmegy, átkel, áthág – vétkezik, héber, ivrit). Ezek mind befolyásolhatják a jelentést, ugyanakkor azt kell megvizsgálni, hogy mindezekből melyik az, amelyik az adott szövegbe a leginkább belefér.

I) A bibliai kontextus a) A szakasz egésze általános üzenetének megfogalmazása (ez bizonyos mértékig igen szubjektív megközelítés), ami már egységként kezeli a szöveget. Ennek az egésznek az elhelyezése a bibliai üzenetben. b) Hol használták újra, vagy utaltak erre a szövegre. Hogyan és miért? Mindez rávilágít arra, hogyan értelmezték a szöveget a

bibliai korban. c) Milyen szerepet tölt be a szöveg teológiailag az adott nagyobb egységben, könyvben. d) Mennyire hasonul vagy tér el mondanivalójában közvetlen környezetétől. e) Milyen jelentősége van a Biblia más részeinek megértésében, épít-e magára a gondolatiságra valamely másik szöveg?

J) A teológia. Bár az exegézis eddigi folyamata is teológia, itt mégis a bibliai és a rendszeres teológiát értem teológia alatt. a) Ebben az esetben az exegézis során meg kell vizsgálni, hogyan kapcsolódik bele az adott szakasz a teljes kijelentésbe. Milyen jelentősége van az üvtörténetben, Istennek teremtéséhez való viszonyában, vagy Isten tetteinek, jellemzőinek, lényegének, transzcendenciájának megvilágításában. Hogyan kapcsolódik a szöveg a nagyobb teológiai koncepciókhoz, mint pl. az antropológia, krisztológia, pneumatológia, hamartológia, szótériológia, eszkatológia. Fel kell azonban hívni a figyelmet, hogy a szavak nem azonosak magukkal az elméletekkel. b) Szükséges a sajátos témákkal kapcsolatos mondanivalót is kirajzolni, úgy mint áldások, hitvallások, etikák stb. c) Talán itt történhet a felismert dogmatikai ellentmondások értékelése is, hiszen a II. Helvét hitvallás előszava szerint is lehet jobbra tanítani, még a dogmatikusokat is. Természetesen mindezt csak nagyon óvatosan és körültekintően szabad elvégezni.

K) Másodlagos irodalom. A másodlagos irodalom használata, mint már említettem az első gondolatkörnél is, elengedhetetlen. Természetesen jelen besorolás nem jelenti azt, hogy csak mindezek elvégzése után kell és lehet kézbe venni más által írt munkákat. A szövegkritikában, a nyelvtani elemzéseknél, a jelentésváltozatok mérlegelésénél, teológiai jelentések vizsgálatánál nagy segítséget adnak a szakkönyvek, kommentárok, cikkek. Óvatosan kell azonban forgatni ezeket, megvizsgálva az egyes szerzők előfeltételezéseit, háttérét is. Ez gyakran véleményük megfogalmazásából is kiderül.

L) Az alkalmazás. Az exegézis proper már egyesek számára a teológiai vizsgálódás előtt véget ér. Egy köztisztelőben álló egyetemi tanár megfogalmazása szerint, s talán a tegnapi nap témájához is kapcsolódva, azért nem érdemes meghallgatni a papokat, mert „marhaságot beszélnek a Bibliáról”. Ez az ő olvasatában egyrészt az exegézis nélküli prédikálásra, másrészt az exegézis eredményének alkalmazására értendő. Van tehát olyan tudományos exegézis, melynek célja csupán idáig terjed, jelesül, annak megfogalmazásáig, hogy mi volt egykor a szöveg értelme, s a teológiai összefüggések keresése, illetve az alkalmazás már nem tartozik a hatáskörébe.

Ugyanakkor Tillich szerint: „A rendszeres teológiának egy olyan bibliai teológiára van szüksége, amely minden korlátozás nélkül történetkritikai, és ugyanakkor kegyességi-magyarázó jellegű is, mivel figyelembe veszi azt a tényt, hogy a végső meghatározottság kérdéseivel foglalkozik.”⁷

Az exegézis tehát a bibliai teológiai elemzés mellett kegyességi magyarázó, azaz alkalmazó irányultságú kell legyen. Ez nem jelenti azt, hogy maga az exegézis alkalmaz, hanem kijelöli az alkalmazás lehetőségeit, azaz mi az, ami lehetséges, és mi az, ami nem lehetséges az adott szöveg alapján. Miről beszél, és miről nem beszél a szöveg.

Természetesen mindezek elvégzése minden egyes prédikáció előtt egy hetente több ige hirdetést igénylő lelkészi szolgálatban lehetetlennek tűnik. Mégsem lehet az egész exegézist egyetlen kézlegyintéssel elintézni. Éppen ezért szükségesnek látszik, és a fentiek alapján talán lehetséges is egy exegetikai minimum megfogalmazása. Három lépést tartok elengedhetetlennek minden prédikáció írása során: a) a héber szöveg átolvasása segédeszközökkel (szótár, kritikai apparátus, kommentárok), b) a magyar nyelvű szakirodalom elolvasása (bevezetések, kommentárok), c) annak végiggondolása, hogy mit jelenthet, és mit nem jelenthet a szöveg.

⁷ Tillich, *Rendszeres Teológia*, 47.

3.) Teológiai alapelvek az igehirdetői gyakorlat számára

Végül igehirdetési gyakorlatunk felfrissítéséhez, lehetőségeink továbbgondolásához három jól ismert teológiai princípiumot szeretnék példák segítségével felfrissíteni és ajánlani.

a) Tota scriptura. Első alapelveként a teljes írás (tota scriptura) gondolatát kell megemlíteni. Bár a 2Tim 3,16-ban szereplő p^osa graf^¼ jelentésén nyelvileg lehet vitatkozni, mégis a reformátori alapelveket követve a két szövetség teljes Szentírás voltát hangsúlyozzuk. Amennyiben ezt tesszük, akkor lehetséges, sőt szükségszerű ennek gyakorlati megvalósítása is, azaz a Biblia minden részletének felhasználása.

Az Ószövetség tekintetében, a korábban említett sajnálatos számarányokat még jobban gyengíti, ha a felhasznált igehelyeket vesszük számba. Úgy gondolom, hogy a leggyakrabban használt könyvek a Zsoltárok, Ézsaiás, Genesis, Jeremiás, Jób (ebből is a kerettörténet, az 1,21, valamint a 19,25), Rúth (esküvőre), a történeti könyvek ismertebb eseményei, és a messiási textusok. Legkevesbé pedig a Leviticus, a Prédikátor, Jeremiás siralmi, egyes kispróféták, és az apokaliptikus szövegek kerülnek elő.

Az egyes könyveken belül is vannak elhanyagoltabb vagy szinte soha fel nem használt részek. Ide tartoznak például a nemzetségtáblázatok, a tárgyak vagy eszközök, épületek leírásai, a törvények, prófétai, bölcselő és apokaliptikus stílusú részletek. Természetesen sokkal nagyobb idő, energia és gondolkodás, és imádság befektetését igényli egy-egy ilyen szöveg textussá tétele, de nem lehetetlen, sőt gyakran sokkal jobban megragadja a gyülekezetet, éppen szokatlan témája, hangvétele miatt.

A nemzetségtáblázatok alkalmasak számvető jellegű, buzdító és erősítő igehirdetés alapigéjéül, mivel a felsorolt személyek életéről általában tudunk valamit. Ezek a listák ugyanakkor különleges cézzal szerepelnek azokban a könyvekben, ahol olvassuk őket, vagy bevezetesként, legitimálva a megszólalót, a megszólítottat vagy éppen a könyvben említésre kerülőket, vagy egyes korszakok, eseménysorozatok summájaként összegzik a történeteket. Ilyen textus esetében alapvető félreértés lehet, ha csupán egyvalakit ragadunk ki a listából, és annak az életével kapcsolatos eseményekről beszélünk. Az ige a lista, és ezt a kontextust ebben az esetben soha nem szabad elfelejteni.

A tárgyak, eszközök, ruhák, épületek leírása szintén nem véletlenszerű. Ezek mind funkciójuk miatt lettek olyan jelentőssé, hogy a Szentírás részét képezzék. Az igehirdetés tehát ilyen irányban indulhat el. A Num 15,37-41 például a ruhabojtok elhelyezésének parancsát tartalmazza. A bojt szerepe az emlékeztetés volt, ebből alakult ki a zsidóságban a ma is viselt rojtos kendő a txyx (cicit). Emlékeztetés Isten törvényére és az Istenhez tartozásra. Az Ex 28,31-38 a papi öltözet két fő kellékét, a palástot és a homlokdísz tárgyalja. A palást a csengettyűk révén jelezte a kívülállóknak, hogy a pap mikor lép be a szentélybe és mikor jön ki onnan. Jelzés értéke tehát az Istennel való találkozás idejére vonatkozik. A homlokdísz pedig az áll: „Az Úrnak szentelt,” ez a pap felelősségét és viszonyait határozza meg. Az Ezékiel 40,1-7-ben a jeruzsálemi templom részletekbe menő megmérését olvashatjuk. Az épület tökéletes, az egyes elemek más-más szerepet töltenek be, és eltérő méretűek. A problémát ezekben az esetekben a tárgyak elspiritualizálása jelentheti, ezért funkciójukat és jelkép voltukat érdemes hangsúlyozni.

A törvények természetesen önmagukért beszélnek, mégis rendkívül fontos mai értelmezésük. Szerepük a hivatkozott negatív cselekmények, állapotok szabályozása volt, ilyen értelemben érdemes és kell az egyes témákkal foglalkozni. Nyilvánvalóan a büntetések esetében nem a mai aktualitást, hanem a mértéket, az arányokat kell vizsgálni, s ez ad ismételt lépcsőket az üzenet megfogalmazásához.

A prófétai, bölcséleti és apokaliptikus szövegek kimeríthetetlen tárházát adják a legkülönbözőbb témáknak. Nem csupán a helyes vagy helytelen istentisztelet miatti ítélet vagy ígéret szólalhat meg rajtuk keresztül, hanem az emberi élet legapróbb problémái kapnak

hangot. S itt jelenik meg az Ószövetség legfontosabb jellemvonása, mégpedig az, hogy mindennel foglalkozik, utalva arra, hogy Isten a teljes élet ura, kezdve a legprofánabb dolgoktól, mint az illemhely használat (Deut 23,10-15), a munkán, szórakozáson, szereteten, gyűlöleten, születésen, halálon át a legszentebb eseményekig, mint az istentisztelet és az imádság. Ezen szövegek legnagyobb problémája az aktualizálás, ami gyakran erőltetetté válik, még akkor is, ha oly könnyedén adódik valamilyen újszövetségi megoldás. Még a messiási szövegek esetében is szükség van nagyobb körtekintésre.

b) Második alapelveként a teológiai egységet említhetjük. Ez az Ó- és az Újszövetség szoros egységét jelenti mind a szöveg, mind pedig az értelmezés tekintetében.

A kérdést történetileg vizsgálva elmondható, hogy az Újszövetség szereplői – ide értve Jézust (Jn 5,39: „Ti azért kutatjátok az Írásokat... pedig azok rólam tesznek bizonytságot”), Pált (Róm 1,2: „Isten kiválasztott, hogy hirdessem evangéliumát, amelyet prófétái által a szent iratokban előre megígért”) és Pétert is (1Pét 1,10: „Ezt az üdvösséget keresték és kutatták a próféták, akik a nektek szánt kegyelemről prófétáltak”) – de még az Újszövetség írásba foglalói is, az Ószövetséget tekintették hitük alapjának. Számukra az volt a kérdés, hogy hogyan viszonyulnak az általuk végrehajtott tettek vagy megélt események az Ószövetséghez. A korai keresztyénségben azonban megváltozott ez a viszony és az Újszövetség formálta a hit bázisát, s kérdésessé vált, hogy miként viszonyul mindehhez az Ószövetség.

Jól követhető ez a probléma a keresztyén kánon kialakításának folyamatában. A korai apostoli atyák számára nem volt kérdéses az Ószövetség Szentírás mivolta. De a 2. században Markion, feltehetően gnosztikus háttérből adódóan, már nem fogadta el azt, hogy az Ószövetség törvényadó és büntető Istene azonos az Újszövetségből megismert Jézust elküldő mennyei Atyával. Ennek eredményeként elhagyta a Bibliából az Ószövetséget. A későbbiek során ez a teológiai érv kiegészült a Krisztus halála miatt a zsidókkal szembeni gyűlölettel.

Ha jól megfigyeljük, ez a két szemlélet tér vissza újra meg újra az egyháztörténet során. Augustinus kiemeli az Ó és Újszövetség egységét. Szerinte mindkettő ugyanannak a hitnek bizonyosságait hordozza, még ha kifejezésmódjuk különbözik is (ezt a gondolatot majd Kálvin viszi tovább). „Az Újszövetség el van rejtve az Óban, és az Ószövetség az Új által érthető meg” (In Vetere Novum latet et in Novo Vetus patet).⁸

A középkorban ugyan a két szövetséget egységben kezelték, a négy hermeneutikai alapelv segítségével magyarázva őket, mégis Szent Viktori Hugó megfogalmazásával élve az Újszövetséget az Ószövetség magasabb rendű folytatásának tekintették.

Mind Luther⁹, mind Kálvin¹⁰ a két szövetség egységét a különbségek ismeretében hangsúlyozták. A reformációra adott katolikus válaszban a Tridenti zsinat (1546) határozatában elismeri a két szövetség azonos súlyát, de hozzá kapcsolja a hagyományt is, a liturgiában pedig a mai napig megmaradt az ószövetségi olvasmány és az evangélium közötti különbség.

A racionalizmus és a felvilágosodás végtermékeként Schleiermacher mondja ki leghatározottabban azt, hogy az Újszövetség felette áll az Ónak, ami csupán azért maradhat a Bibliában, mert az Újszövetség utal rá, másrészt mivel történelmi összefüggésben áll vele.¹¹

1921-ben jelenik meg Adolf Harnack¹² és Friedrich Delitzsch¹³ tollából az Ószövetség elvetésének időszerűségéről írott mű. A két teológiai megalapozású vélemény mellé alig tizenöt év múlva csatlakoztak a Deutschen Christen, akik a náci propagandával karöltve az Ószövetség helyére a germán mitológiát és irodalmat emelték.

⁸ *Questiones in Exodum* 73.

⁹ M. Luther, *Előszók a Szentírás könyveibez* (Magyar Luther Könyvek 2., Budapest 1995) 33-34.

¹⁰ J. Kálvin, *A keresztyén vallás rendszere (Institúció)* (Pápa 1909, repr. Budapest 1994) II.9 cím; II.10,2; II.11.1.

¹¹ F. Schleiermacher, *Die christliche Glaube* (1821) 132. Par.

¹² A. von Harnack, *Marcion: Das Evangelium vom fremden Gott* (Leipzig 1921).

¹³ F. Delitzsch, *Die grosse Täuschung*. Band I-II. (Stuttgart-Berlin 1920-1921).

Bár a náciizmus és annak bibliája elbukott, mégis az újmarkionizmusnak nevezett jelenség a mai napig él a keresztyén, s főleg a protestáns egyházakban. Az evangélium hangsúlyozásával minden más háttérbe kerülhet. A kimondott vagy ki nem mondott mellőzés és háttérbe szorítás is egy ilyen jelenség.

Az értelmezésben az Ó és Újszövetség közötti szoros egységet tekinthetjük a prófécia és beteljesedés, az ígéret és beteljesedés, a törvény és evangélium kapcsolatának, a lényeg minden megfogalmazási formában a kölcsönhatásban van. Ebből következik az, hogy az Újszövetséget az Ószövetség háttéréből szemléljük, az Ószövetséget pedig az Újszövetség tudatában vizsgáljuk. A kettő egyszerre kell történjen, ami megelőzi azokat a félreértéseket és radikális teológiai megoldásokat, melyek bár elfogadják az egységet, a viszonyt alá, illetve fölérendeltségnek állítják be, akár az egyik, akár a másik oldalon. Az Ószövetséget feljebb állítók közé tartozik van Ruler, vagy James Barr, de még Miskotte is,¹⁴ az Újszövetség kiemelőit pedig legpregnansabban Bultmann és Baumgärtel képviselik.¹⁵ A kölcsönhatás másik következménye az ún. üdvtörténeti vonalvezetés felismerése. Nem fejlődélméletről szól ez a teológiai gondolat, melyet elsőként von Rad fogalmazott meg, hanem időirányultságról. A Biblia teljességében végigkísérhető üdvvonalról. Ezt egy kettős tölcserstruktúráként jellemezhetnénk, melyben Isten az Univerzum, majd a föld, majd az emberiség megteremtése után, egy emberen, illetve egy népen keresztül eljut Krisztusig, akiről először csak egyes emberek, majd népek, végül majd az egész világ megbizonyosodik, amikor ott áll majd az üdvösség kapujában. A Genesistől a Jelenésekig tartó kettős tölcserstruktúra vonala a teremtés pillanatától az új teremtésig viszi végig Istennek az emberrel meglévő kapcsolatát. Ez a kapcsolat, bár súlypontokat mindenképpen kell tennünk benne, mégis az üdvtörténet minden pillanatában megvan. Így bármely pontját vizsgáljuk, mindig az Isten-ember viszony áll előttünk. Ezért nem szükségszerű azáltal „keresztyénné” tenni az Ószövetséget, hogy minden egyes ígébe megpróbáljuk beleszuszakolni Krisztust. Természetesen bizonyos teológiai gondolatokat meghatároz a krisztológia, és a Krisztus esemény maga, ez mégsem szükségszerűen jelenik meg minden egyes szövegben.

c) A harmadik alapelv a teologia est grammatica.

Bár az első éves héber tanulás után úgy tartják, hogy a teológus már csak felejt, s mire kikerül a gyülekezetbe, már a betűkre sem emlékszik, mégis ha már az Ószövetségről való prédikálásról beszélünk, feltétlenül ki kell még egyszer emelni ezt a protestáns elvet is. Hogy mennyire így van ez, s milyen nagy segítséget jelent a textus helyes megértésében, azt mutatják az állandóan készülő újabb és újabb Bibliafordítások. Egyrészt a használt nyelv változik, másrészt az újabb régészeti ásatásokkal előkerülő szövegek szókincse és szóhasználata értelmi bővülést is eredményezhet egyes szavaknál, ami jelentésárnyalat változásokat okozhat a bibliai szövegekben.

A héber szavak esetében még szóba jöhet a szinonimák kérdése is. Mivel a héber általában három gyökmássalhangzóval képzi az igéket, s belőle a főneveket, ezért, ha két szó között két gyökmássalhangzó azonosság van, akkor jelentésbeli kapcsolatuk is lehet. Egy példát szeretnék mutatni, a Jób 29,2-ből. Az újfordításban ez áll: „Bárcsak olyan lennék, mint a hajdani hónapokban!” Valóban, az egész mondat vágyódást fejez ki, melyet megfelelően fejez ki a magyarbárcsak. Az eredeti héber szöveg azonban szó szerint így hangzik: „Ki tesz engem olyanná, mint a hajdani hónapokban?” (מדאאייך ינטיאם) A két fordítás értelme között, a találó magyar kifejezés ellenére óriási a különbség. Az egyikben egy pozitív töltetű vágy fogalmazódik meg, amelyben akár maga az alany is aktív cselekvő lehetne. Míg a héber

¹⁴ A.A. van Ruler, *Die Christliche Kirche und das Alte Testament* (1955); K.H. Miskotte, *Wenn die Götter schweigen* (1963); J. Barr, *Old and New in Interpretation: A Study of the Two Testament* (London, 1966).

¹⁵ R. Bultmann, „Das Relevanz des Alten Testaments für dem christlichem Glaube” in *Glauben und Verstehen I.* (1933); F. Baumgärtel, *Verheißung: Zur Frage des evangeikischen Verständnisses des Alten Testaments* (Gütersloh 1952).

eredetiben egy csalódott, reménytelen, még Istenben sem reménykedő hang szólal meg. Alapvetően más az eredeti héber szöveg üzenete, s ezzel együtt Jób éppen aktuális istenképe is. Nem istentelen, csak éppen Isten nélküli. E miatt egészen más irányban folytatódhat a gondolatmenet.

Hasonlóan fontos még a korábban felsoroltak közül kiemelni a mondatszerkesztés vizsgálatát, ami a szavak elhelyezkedéséből a hangsúlyt mutathatja meg. A héber általában az igével kezdi a mondatot, ilyenkor mindig a cselekvésen van a hangsúly. Amennyiben nem az ige áll a mondat élén, akkor az elől álló szavak hangsúlyosabbak. Ez a jelentésben hangsúlyeltolódást eredményezhet, ami az értelmezést is befolyásolhatja.

4. Összegzés

Mindezek alapján kinek-kinek van mit elemeznie saját igehirdetői gyakorlatában. Úgy gondolom, nem állhatunk meg a diagnózisnál, a meglévők kiértékelésénél, hanem szükséges az is, hogy változtassunk is a meglévő gyakorlaton annak érdekében, hogy nyugodt lelkiismerettel mehessünk fel a szószékre, mint Isten Igéjének hirdetői.

A tanulmány korábbi megjelenései:

- "Exegézis - Ig hirdetés - Ószövetség" THÉMA 1/2-3 (1999) 38-51.
- Újra közölve in Textus és Kontextus Az Ószövetség megértésének lehetőségei (Budapest: L'Harmattan 2011) 15-27.